

АЖАЛАЙ ТУГ

2021 оной мартын 12

№ 5 (4069)

1965 онһоо гарана

НҮҮЛЭЙ НОНИН

Эхэнэрнүүдэй уласхоорондын хайндэрөөр!

Мартын 5-да Захаамин хотын соёлой ордон соо уласхоорондын Эхэнэрнүүдэй хайндэртэ зориулагдаһан баярай тоглолто үнгэрөө.

Энэ удаан хүлээгдэһэн баярай үдэрые Хэшэгто Раднаев эхэнэрнүүдые амаршалжа эхилбэ. Найрта П.И. Чайковскийн нэрэмжэтэ колледжын оюутад: Лубсан Жамсуев, Доржи Цыбенев, Сэлмэг Будаева, Айна Доржиева, Оксана Батуева, Бимба Будаев, Александр Базаров, Дмитрий Ухнаев гэгшэд ба соёлой таһагай ажалшад хабаадаба. «Кристаллики» ансамблиин Женя Соколов гоё дуу дуулажа, эжыгээ амаршалба. Агротехни-

ческэ техникумай оюутад Никита Бирюлев, Намжилма Дылыкова хоёр дуу дуулажа, хатарба. Арсен Цыренов һонирхолтой шог наада үнэншэмэ тодоор наадажа, хүн зоние энеэлгээ. Энэ найр эмхидхэгшэд халуун баяраа хүргэжэ, харагшадые баярлуулаа. Иигэжэ уран хайханай тоглолто үнгэржэ, хүн зон үнэн зүрхэнһөө хүхижэ, сэдхэл дүүрэн ябаба.

Дэнцэма ДОНОВА,
манай корр.

Шинии хайхан шарайгаар
Шаргал нараая угтанаб.
Шинии хайхан шарайгаар
Шэнээр юртэмсээ харанаб.
Сэсэгэй хайхан шарайгаар
Сээжэ зүрхэмни сохилно.
Сэсэгэй хайхан шарайгаар
Сэдхэл дурамни бадарна.
Шинии хайхан шарайгаар
Шэнэ шүлэг түрэнэ.
Шинии хайхан шарайгаар
Шэдитэ байгаали хэргэнэ.
Амгалан БУДАЕВ

Сагаан харын дүхэриг – 2021

Оршолонто энэ дэлхэйн арад зоной эгээл нангин хайндэрынъ хадаа Шэнэ жэл болоно ха юм.

Жэл бүхэндэ Даша Пунсоглинг хиидтэмнай Сагаалха хайндэрые угтуулан, Дүгжүүбэ хурадаг юм. Пүзэгтэн «Шойжолые» жаран балингуудаар хүндэлжэ, үхэл, тахал, үбшэ зоболонһоо аршалхыень гуйдаг, тиигээд боро хараанаар «Сор» галдагдадаг. Тиигэжэ «Шойжол» бүхы хүзэгтэнэй хүндыень тогтоожо абаба гэһэн удхатай үйлэ хэрэг үнгэрнэ бшуу.

«Сор» галдаһан галай хажууда хүн зоной гэрһээ асарһан талха, саарһа нангин галаар хайлуулха тусхай хоёрдохи түүдэг носоогдоно. Энэ хадаа жэл соо сугларһан бүхы муу муухай юумэн галдагдажа, хүнэй сэдхэл арюудхагдаа гэһэн удхатай.

Хуушан жэлэй хүүлшын 30-най хүни, Бүтүү үдэшэ һара харагдадаггүй. «Бүтүү» гэшэ хуушан ба шэнэ жэл уулзажа, жэлэй нэгэ бүтүү болоһон удхатай. Бүтүүгэй үдэшэ бурхаяа дэлгээд, айл бүхэн бурхандаа зула баряад, гэрээ арюудхажа, гал гу-

Сагаан харын хурагшад

ламтадаа үргэл мүргэл хээд, бүхэли сэмгэсэ, мяхаяа шанаад, хадагалжа байһан сагаан эдсэнэйнгээ дээжыс, үрмэ зөөхэйгөө табаг дээгүүр табинабди. Энэ үдэрыс хүн бүхэн өөрынгөө гэр бүлэтэй үнгэргэбэл хайн. Энэ хүни дасан хиидтэ үдэшһөө үглөөгүүр болотор Сиидэр Намын хурал хурадаг.

Нөөсэ суглуулдаг хулгана жэлнай үүргэсэ дүүргэжэ шулаганан мордоод, Сагаан түмэр үхэр жэлнай энэрхыгээр үүгэнэн газамнай хүрэжэ ерэбэ.

Үүр сайханаа эхилжэ, наранай гаратар дасан хиидтэмнай ном уншагдадаг, тиигээд Сагаалганай

найр болоно.

Сагаан харын шэнын 1-һээ 15 болотор Сагаан харын хурал болодог.

Сагаан харын шэнын нэгэнэй үглөөгүүр эртэ бодожо, сайнгаа, эдээнэйнгээ дээжыс тэнгэри бурхандаа үргэхэдөө, газаага сан бадараажа гороолдогбди. Сагаалганай үдэр нэгэ һаһа нэмэбэбди гэжэ эхэ эсэгэтэеэ золгоод, үрээл захяаснь тогтоожо абанабди. Ерэн хоёр һаһанайнгаа үндэр дабаас дабажа һууһан хүндэтэ тээбиигээ хүндын хайхан тэмдэг болохо сагаан үнгэтэ хадагаар золгожо, баяр баясхаланаа мэдүүлнэбди. Сарлаан

ошожо, таабай тээбиигээ сагаалнабди. Тиигээд аха захатанаа, нотагайнгаа үндэр наһатай, хүндэтэй үбгэд хүгшэдтэ орожо, хадагаар золгоод, амаршалан хүндэлнэбди. Амар мэндээ мэдэлсэжэ, бэе бэеэ амаршалжа, сагаалжа байхада ямар урма баяртайб даа!

Сагаалха гээшэ ехэ дэмбэрэлтэй, хүндэ ёһын, хани нүхэсэлэй һара гээшэ. Бидэ Сагаалха найрые һургуулидаа ехэ һонирхолтойгоор үнгэргөөбди. Класс бүхэн өөрын үнгэтэй хантааза үмдэһэн, баяртай, жаргалтайнууд һургуулидаа ерээ. «Сагаан һарын дүхэриг – 2021» гэһэн түсэл дүрбэн үдэрэй хугасаа соо бэелүүлээбди. Энэмай мастер-классуудай фестиваль үнгэрөө. Нэгэдэхи үдэрынһ бидэ «Уран үгын дүхэриг» гэһэн сэдэбээр Сагаалганай үедэ айлшаниие хадагаар угтаха ёһо гуримтай, хадагай удхатай, хадагаар золгохо, хадаг зүбөөр абаха тухай сагаалжа ерэһэн һурагшадые танилсуулаабди. Жороо үгэнүүдые жороолуулаабди, таабаринуудые таалгажа, ухаа бодолыень гүйлгөөбди, онһон хошоо үгэнүүдые хэр зэргэ мэдэдэг бэ гэжэ

элирүүлээбди, үгын һайхан үрээлнүүдые хэлэжэ, сэдхэлэйнь утаһахануудые дайраабди гэжэ һананаб. Бидэ тиигээд ондоо класста ошожо сагаалаабди. Иигэжэ класс

бүхэн бэе бэетээ золгобо гээшэ.

Хоёрдохи үдэрынһ «Арадай нааданай дүхэриг» гэжэ нэрэтэйгээр үнгэрбэ. Энэ үдэр арадай наадануудтай бэе бэеэ та-

нилсуулжа хургаабди. Класс бүхэн элдэб янзын наадануудыг бэлдэж харуулба: шагай наадан, тэбэг сохилго, багашуул «Зүүн, утахан, зангилаа», «Шоно ба хурьгад» гэхэ мэтэ нааданууд үнгэргэгдөө. Ехэ һонирхолтой, хүхюутэй байгаа. Шагай наада үдэшэнье болотор наадахаар байгаабди.

Гурбадахи үдэрөө «Уран гартанай дүхэриг» гэхэн нэрэтэйгээр үнгэргөөбди. Энэ үдэр бидэ түрэл арадайнгаа хубсаһа хунарай онсо шэнжэтэйн, удха узууртайнь танилсуулангаа, али нэгэ хубиеня яжа бүтээдэг бэ гэжэ харуулаад, ерэн айлшадаа хургаабди. Жэшэнь, малгай тухай хөөрөө үнгэргөөд, дэнзэ яжа хэхэб харуулжа заажа үгэхэ, тобшын удха хөөрөөд, тобшо гүрэлгэдэ хургаабди гэхэ мэтэ.

Дүрбэдэхи үдэр «Дуу хатарай дүхэриг» гэжэ сэдэбтэй юм. Тиимэһээ бидэ айлшаар ерэн һурагшадые дуунда хурганабди, харин манай айлшалан ошоходо манда ёохор яагаад хатардаг бэ гэжэ харуулаа. Тиигэжэ бидэ бэе бэетэеэ шадал шандааһаараа, дүй дүршэлөөрөө хубаалдааб-

ди. Пургуулингаа дэргэдэ бүхы һурагшад гаража, ёохор хатараа наяруулаабди.

Дүрбэн хоногой хугасаа соо сүлөө забгүй бэлэдхэл хэжэ, һураһан мэдэһэнээ бэе бэедээ дамжуулаабди. Иимэ һонин, урма баяртай, хүхюу зугаатай Сагаалганай үдэрнүүдыг үнгэргэһэн багшанартаа баяраа мэдүүлнэбди.

Сагаалха һайндэртэ зорюулһан богонихон мүрнүүдээрээ таанадаа үгын һайханаар амаршалхуу:

*Сагаан түмэр үхэр жэлниай
Аажам тэнюухэнээр
Аарса тарагаа*

салгидуулһаар,

Буряад орондом

Литын шэнэхэн

хуудана хэхэхээр

Лута хэмээхэнээр

буужа ерэбэ даа.

Сагаан нараар!

Сагаалха найраар!

**Хүндэтэ багшанараа,
хургуулингаа ажалшадые,
аха дүүнэрээ,
үетэн нүхэдөө Сагаалха
һайндэрөөр халуунаар
амаршалаад, элүүр энхэ,
шэнээ тамир ехэтэйхэн,
сабаар дүүрэн хэшэгтэйхэн,
аза жаргалтай ажаһуухыгтай хүсэнэб.**

**Виктория ЦЫДЕНОВА,
Сагаан дунда хургуулин
10 ангиин һурагша**

Гурбан мүрысөөн үнгэрбэ

Февралийн 22-до «Талын Бүргэд» гэхэн тамирай ба сүлөө сагай түб болон Утаатын дунда хургуули соо Сагаалганай болон Эрэшүүлэй хайндэртэ зорюулагдаһан найр наадан үнгэрбэ.

Энээниие Утаата нютагай эдэбхитэй зон болон Утаата нютагай захиргаан эмхидхэбэ. Эндэ гурбан мүрысөөнүүд үнгэрөө: хээр шаалган, шагай наадан ба волейбол.

Утаатын харуул томо хургуули руу орожо, мүрысөөнүүдые харахаа гэшхэлбэб. Буряд хэлэнэй таһаг соо «Шагай наадан» гэжэ томоор бэшээтэй бэшэлгэ хаража, хонирхобоб. Шэрээ дээрэ жэрысэ таяатай байһан үнгэ бүриин шагайнууд минии анхарал татаба. Юундэб гэхэдэ, энэ наадан түрүүшынхие Утаата нютагта үнгэргэгдэжэ байна. Буряд ёһо заншалаар хонирходог хадаа, шагай нааданай хэргээгдэхэндэнь ехэ хайшаабаб. Тиймэ дээрэхэ нь няһалалга гэжэ наадан тухай дэлгэрэнгыгээр хөөрэхэ гэнэб. Алима Фёдоровна Балданова, Татьяна Цыбикова хоёр хүтэлбэрилэгшэд нааданай аяг заршамай дүримтэй шадамараар танилсуулба. Энэ наадан хүниие тооложо, хурдан бодожо, ханажа абахые хургана. Няһалалга гэжэ наадан эхилбэ.

Нэн түрүүн хургуулийн үхибүүд наадажа, жээрэб татаба. Хониной шагай хэндэ олоор туданаб, тэрэ наадажа эхилнэ. Пүүлээрнь наадагшад адлихан тоотой яһануудые шэрээ дээрэ шэдэнэ. Дунда хургаараа наадагшад шагайнуудаа адлихан руунь няһална. Няһалхадаа, ондоо амитадые дайраха ёһогүй. Саашанхи яһаниинь баһал хажуудахи шагайнуудаа дайраха ёһогүй. Зүбөөр тудабал, али нэгэ яһыень наадагшань бээдээ абана. Харин абахадаа, сохиһон гараараа бэшэ, нүгөө гараараа абаха ёһотой юм. Тиймээр бүхы яһануудые абаа хаань, наадан ябажал байха. Алдахадань нүгөө хүниинь ябажа эхилнэ.

Тийгэ тийгэхээр наадан түгэсэбэ. Энээнэй хүүлээр үхибүүдэй мори урилдаан эхилбэ. Үхибүүдэй хүүлээр 6 эхэнэрнүүд няһалалга ба шүүрээлгэ гэжэ наада наадаба. Нүгөө таһаг соо 6 эрэшүүл няһалалгаар мүрысэбэд.

Хажуудахи таһаг соо волейболой мүрысөөн болобо. Тэндэ эрэшүүлшье болон эхэнэрнүүдшье гурба гурбан команда боложо хубаараад, хоорондоо мүрысэбэ.

Харин хээр шаалган «Талын Бүргэд» гэхэн тамирай ба сүлөө сагай түбтэ үнгэрбэ. Александр Николаевич Базаров хээр шаалганай заршамтай танилсуулан, хүтэлбэрилбэ. Тэндэ 9 хээршэд хабаадаа. Тэдэ-

нэр эдир хээршэд ба дунда наһанай гээд хубаарбад. Томошуулай хоорондо ехэ тулалдаан боложо, 17-дохи ээлжээн хүрэтэр түрүүшын хуурида орохын түлөө тэмсээн үргэлжэлөө. Иигээд лэ мүрысөөнэй дүнгүүд элирбэ.

Пээр шаалганда 1-дэхи хуури Доржиев Борис ээлжэ, хонин ба 5 мянган түхэригөөр шагнагдаба. 2-дохи хуури Цыдемпилов Амарсан абажа, 5 мянга да хүртэбэ. 3-дахи хуури – Гонгоров Зоригтодо үгтэбэ (3 мянган түх). Эдир хээршэдэй хоорондо 1-дэхи хуури Гундуев Эрдэни ээлжэ, 1000 түхэриг, чайник абаа. Садаев Арсалан 2-дохи хуурида гаража, 600 түхэриг, чайник болон торт абаба.

Шагай наадаар үхибүүдэй хоорондо илагшад:

1-дэхи хуури – Утаатын дунда хургуулийн 4-дэхи ангиин хурагша Намсарева Анжела (грамота, 200 түх.)

2-дохи хуури – Утаатын дунда хургуулийн 4-дэхи ангиин хурагша Будаева Адиса (грамота, 150 түх.)

3-дахи хуури – Утаатын дунда хургуулийн 5-дахи ангиин хурагша Балданова Алина (грамота, 100 түх.)

Эхэнэрнүүдэй хоорондо няһалалга наадаар:

1-дэхи хуури – Алима

Фёдоровна Балданова (грамота, 1800 түх.)

2-дохи хуури – Венера Сергеевна Гонжитова (грамота, 1600 түх.)

3-дахи хуури – Баярма Викторевна Самбуева (грамота, 1200 түх.)

Эхэнэрнүүдэй хоорондо шүүрээлгэ наадаар:

1-дэхи хуури – Наталья Васильевна Доржиева (грамота, 1800 түх.)

2-дохи хуури – Алима Фёдоровна Балданова (грамота, 1600 түх.)

3-дахи хуури – Гэрэлма Анатольевна Гонгорова (грамота, 1200 түх.)

Эрэшүүлэй хоорондо няһалала наадаар:

1-дэхи хуури – Павел Николаевич Базаров (грамота, 1800 түх.)

2-дохи хуури – Виктор Долгоржапович Дымпилов (грамота, 1600 түх.)

3-дахи хуури – Булат Борисович Доржиев (грамота, 1200 түх.)

Волейболоор эхэнэрнүүдэй хоорондо илажа гараһан команданууд :

1-дэхи хуури – команда «Бадма Сэсэг» (грамота, 1800 түх.)

2-дохи хуури – команда «Урагшаа» (грамота, 1600 түх.)

3-дахи хуури – Ветерануудай команда (грамота, 1200 түх.)

Волейболоор эрэшүүлэй

хоорондо илажа гараһан команданууд :

1-дэхи хуури – команда «Хара Морин» (грамота, 1800 түх.)

2-дохи хуури – команда «Юрта» (грамота, 1600 түх.)

3-дахи хуури – команда «Утата» (грамота, 1200 түх.)

Энэ найр наадые эмхидхэгшэдэй нэгэн Байгалма Сергеевна Садаеватай энээн тухай хөөрэлдэһэн байнабди:

Ямар зорилготой иимэ хэмжээ ябуулга эмхидхэбэт?

– Ковид үбшэн боложо, найр наадан хая наша үнгэргэгдөөгүй байгаа. Улад зоноо баярлуулха, мүрысөөндэ хабаадаха дуратайшуулай хаба шадалын туршаха, һонирхуулха гэхэн зорилго урдаа табяабди.

Энэ найр нааданда ерээд байһан болон мүнгөөр туһа хүргэһэн зондо юу хэлэхэ байнат?

– Иимэ гоё найр боложо байһандань би ехэ баяртай байнаб. Бүхы ханаһан хэрэгнай бүтэбэ гэхэдэ алдуу бэшэ. Эндэ хабаадаһан ба мүнгөөр туһалһан нотагаймнай зон иигэжэл булта суглараад, найр наадандаа хабаадажа, бээ харуулха шадалтай, урагшаа ханаатай, эбтэй эетэй ябахамнай болтогой!

**Гэрэлма БАДМАЖАПОВА,
Утаатын дунда хургуулийн багша**

Багша, сэрэгшэ – Бадма Шойдоков

Февралийн 24-дэ сэрэгшэ, багша, зохёолшоо Бадма Шойдокович Шойдоковой түрэхөөр 100 жэл гүйсэбэ.

Бадма Шойдоков 1921 оной февралийн 24-дэ Захааминай аймагай Далахай нюотагта түрэхэн юм. Хяагтын багшанаарай училищи дүүргэжэ, удаань Д. Банзаровай нэрэмжэтэ багшанаарай дээдэ һургуули эрхимээр дүүргэхэн. Эсэгэ Ороноо хамгаалгын дайнай ветеран. Великие Луки, Новосокльники, Старорусь, Невеля хотонууды, Пустошко станци хархис дайсаднаа сүлөөлэлсэхэн. Гурба дахин хүндөөр шархатабашье, нюотагаа амиды мэндэ бусаха заяатай байһан. Эсэгэ Ороноо хамгаалгын дайнай 1-дэхи шатын болон Алдар Солын III-шатын орденуудаар шагнагдаһан.

Табяад жэлэй туршада Захааминай дунда һургуулинуудта буряад хэлэ литературын багшаар ажаллаһан намтартай. 1950-яад онуудаар ород уран зохёолнууды буряад хэлэн дээрэ оршуулжа эхилһэн. Удаань,

өөрөө зохёолнууды бэшэжэ эхилэ. Хамтадаа уран найханай табяад зохёолнууды бэшэжэ, олон номууды хэблэжэ гаргаа. Дайнай шэрүүн жэлнүүдтэ, дайнай удаадахи хүндэ жэлнүүдтэ зорюулагдажа бэшэгдэхэн зохёолнуудынь олоной үндэр сэгнэлтэдэ хүртэхэн. Санага нюотагай ажалша зондо зорюулһан хөөрөөнүүдэй «Урогуудай һүүлдэ» согсолбори 1956 ондо нара хараһан юм. «Дархан соло» туужанинь Алдар Солын орденной гүйсэд кавалер Бато Микишкевич Дамчесвтэ зорюулагдажа бэшэгдэхэн. «Хилын харуулһан» «Шэрнин багша» туужанууд, «Үхэл ба амидарал», «Дайса-

най ара талада», «Тоонто нюотаг» роман-трилоги, онтохонууд, үльгэрнүүд, шүлэгүүдэй согсолбори саашадаа хэблэлдэ гаргагдаһан байна.

Захааминай аймагай номой сангуудта Бадма Шойдокович Шойдоковой зохёохы намтарта зорюулагдаһан үзэмжэ дэлгээгдэнхэй. Пурагшад тэрэнэй зохёохы намтараар сэхэтэ һонирхожо, зохёолнуудынь ходо уншадаг, гэжэ тэмдэглэмээр.

ТАГНУУЛШАН

(Дамчеев тухай дуун)

Шэрүүн дайнай эхинһээ
Шэбээ Берлин хүрэтэр
Шуурган мэтэ һомон соо
Шуумайн гарааш,
тагнуулһан.

Дабталга:

Мүнгэн Сагаан

Санагадаа
Мүнхэ үлөөш Дамчеев.

Балай һүнийн тагнуулда
Барас шэнги һэргэгээр,
Бата, шиймнай ябалсааш,
Байлдаан соогуур
шалгарааш.

Дабталга:

Аюул түгэс тэмсэлһээ
Аза талаан соохоноо
Алтан гурбан одотой

Буряад Улас

Хэрмэндэ агналга

Булган – бушуу хүнэй
Хэрмэн – хэсүү хүнэй.

(оньhon үгэ)

Бидэ Далахайн совхозой ажалшад, агроном Доржиев Дэмбрэн, зоотехник Шойдоков Александр, ветеранууд Будасв Юрий ба би энэ рассказай автор, намарайнгаа ажал түргэн дүүргэжэ, амаралта абажа, госпромхоз ошожо, хэрмэ агнаха договор хээд, буу номо тэндэрээ абажа, агнахаа түхээрээ хэмди. Александр хонгинын адуушан, Гонжитов Валерий хүрьснөөн, нэгэ тарган, бээр томо сабидар мори абахан. Юра бидэ хоёртоо ехэ найрхуу янзаар биитнай энэ томо тарган морёороо харьдагай хүр саһа хуу эмэ сохюулаад таанадтаа харгы гаргаад ябана бизэб. Юра бидэ хоёр тэрэ мүб мүндэгэр мори хараад, тиигэхэл юм бээ даа гэжэ ханаа бэлэйбди.

Үглөөдэрынь эртэхэнэ мордохо гэжэ хэлсээд, Александрай тарган сабидар мориной дүрбэн хүлье тахалжа, ангууридаа абажа ябаха хэрэгсэлээ бэлдээ хэмди.

Александр, Юра бидэ гурбан зэргэлээд «Түглэ» гэжэ газарта ажаһуудаг

хэмди. Үглөөгүүр моридоо эмэллэжэ байтарнай Дэмбрэн хатаргажа ерээ. Бидэ Александрайда орожо мордолгын хахад литр сагаан архида хүртөөд, моридтоо мордообди. Зуураа Хушатын төөбиин барисада нэгэ шэл сагаан архи гаргажа мэдүүлээд, саашаа ябажа Пүбэтын зүн үбэр хүрөөд, саашаа үглөөдэрынь Хонгор уула орохоо шиидээ хэмди. Тэндээ сайгаа шанажа байха үедөө Дэмбрэн ханада бэшээтэй бэшэг ехэл хонирхон уншаад, Юрада хэлээ:

– Ши, Юра үдэрөө гуша гаран хэрмэ буудааб гэжэ худалаар бэшээгэй юм гүш? Тиихэдэнь Юра «Гушан хэрмэншни бараг, минии рекорд хаана байнаб? Үнэшхөө гүш? Борисчоо хура хажуудашни нууна».

Үнэн дээрэ урда жэлнүүдтэ минии аха Гармасв Владимир, Юра бидэ гурбан хамта зургаан зуун таби гаран хэрмэ нэгэ ангуурида буудаа бэлэйбди. Тиихэдэ Юра хайн нохойтой, үдэрэй рекорд 32 хэрмэ буудаа. Би 31 хэрмэ буудахада, Юра 32 хэрмэ буудажа, рекорд тогтоожо, ханада бэшээ хэн. Зүүн үбэртэ хайхан хагдан үбэдэг соо байжа, морид холо хүдэлэнгүй бэлшэжэ байгаа. Тэндээ хайн амаржа хонообди. Моридшыс гэдэһээ сататар эдсэлээд, амархан байгаа. Бидэ түргэн ябажа, Хонгор уулын Тагтайда хүржэ отоглоо хэмди. Үглөөдэрынь Александр «Мосинай» винтовка абахан байжа, Ухаа үбэр ябагалхаа гараа хэн. Бидэ гурбан иишэ-гии-

шээ гаража, хэрмээ буудаж, булганай мур хараашалжа ябаад ерээбди. Үглөөдэрынь Хонгор уулын Хойто гол ошохоо түхэрээд моридтоо мордоо һэмди. Юра мориндоо мордожо шадангүй, үндэр нүүли бэдэржэ, морёо залажа унаба. Юрын морин үндэр, томо бэстэй «танк» гэжэ нэрэтэй, нюржан дээрэнь үргэн диван шэнги һэн. Юушь ашаад ябаха, хюрөө юумээ хуу ашаад ябаа. Юра өөрөө ехэ бээрэг хүн ехэ унталга абаад ябаха. Томо хонин хүнжэлөө бүгтэрөөд ябахадань, дээшээ ехээр обойгоод хүнэй мориндоо мордохо аргагүй һэн. Юратай хамта агнажа үзэһэн Шагдуров Бато-Очир иигэжэ зугаалаа һэн. «Юра нэгэ мори унталга абаад ябахым, хамта тала газарта хоноходоо, Юра ходо галаа түлижэ, хэргээжэ байхым, хүни ехэ амар унтажа хонохош». Өөрөө Бато-Очир хүйтэндэ даараха гэшые мэдэхэгүй хүн һэн. Хамта агнажа ябахадань, хүйтэн үбэл тала газарта хоноходоо нэгэ богони гүрөөһэн дахаар хушаад, хүнүүдэй хүлдэжэ галаа хэргээхэдэ, Бато-Очир гэдэһээ гаргаад ханаа амар хурхиржа хэбтэдэг һэн. Юрэнхыдөө хүйтэндэ даарахагүй хүнүүдэй нэгэн штатна ангуушан Пренгласев Се-

мен болоно. Семен хамта хүдөөгэй гахайда агнажа ябаһан дүү Валера хүбүүгээ ба бэшэ нүхэдэйнгөө хүлдэжэ, малгайгаа хасабша доошонь буулгаад ябахыс хараад, тэдэнээ зэмэлжэ хараһан юм байха.

– Юундэ таанад шендэ ороһон немецкэ солдадууд шэнги малгайгаа хасабшалаад, үхэхэ болошоод, ябанат! Холо нохойнуудай гахай хусахыс хэзээ дуулаха юмтэ. Өөрөө, Семен ямаршье хүйтэ, һалхинда малгайн хасабша буулгаха зангүй хүн юм гэлсэгшэ. Хойто гол ерээжэ, Түнхэнэй малшадай зунай гэртэ байрлаа һэмди. Тэрэ гэрынь зуухатай нилээд дулаахан гэр байгаа һэн. Хойто үдэрынь Дэмбэрэн, Александр хоёр, нэгэ булга баряад ерээ һэн. Юра бидэ

хоёр хэрмээл буудаад ерээ һэмди. Манай нохойнууд булга үзөөгүй, булганай муртэ ябахаар муунууд һэн. Харин Александрай нохой «лайка» хүрэгэй булганда ябахаар эрхим нохой бэлэй. Үглөөдэрынь Александр бидэ хоёр хибарааншье байгаа һань хурдан бугаа абаад, булгаша нохойгоо дахуулаад Туһалигай эхээр ябагалаад ерэхээ гараа һэмди. Нүгөө хоёрнай отогтоо түлээ бэлдэхээр үлөө һэн. Нэгэ адха шулуун дээрэ байгаад, Александр дурамдажа байгараа:

– Харьш хүбаа! Погоон буга хоёр эдэелжэ ябана. Ямар орой болотор буга ногоонтой хамта ябаха юм? Дурам абажа хараһам, үнэхөөрөө буга ногоон хоёр наашаа гаража ябаа.

САНЖАЙЖАП БАНЗАРАКЦАЕВ

Захааминай газар дээгүүр урладаг Зэдэ голой XVI-XX-хи зуун жэлнүүдэй түүхэ, домог. Сэсэн хаанай бэлэдхэл

(Үргэлжсэлэл)

Галсанай нюдэнһөө уһан гоожожо байгаа һэн. Шэмэрүүн жолоогоо угзараад түрүүлжэ Зэдэ гол тээшэ түргэн ябаба. Гэдэргээ таталдаһан морид, толгойгоо дээрэ үргөөд, шэхээ һурмылгөөд одоо сортоотойнууд нютаг тээшээ хүнгэхэнөөр ябабад. Шэмэрүүн Зэдэ голтой захада морёо байлгаад, ахалагша Галсандаа хандажа энэ харьялгын дээгүүр уһа отолоё, болохо гү? Галсан, Содбо хоёр нэгэ дуугаар зүбшөөбэд. Уһаа гараад харахадань холохон үргэн уужам тала байна. Шэмэрүүнэй баруун тээшээ харахадань, наранай шэнгэхэ талаһаа, наранай мандаха зүг хараһан ехэхэн хүнды (жалга) байна. Шэмэрүүн ахалагшадаа хандажа: «Энэ хүндын хойто эрмэгыс баряад баруун таг (нюр-ган) дээрэ гарая, хайшаа ябахамнай эли болохо. Галсан Содбо тээшээ хараад, шиниихээр болог гэжэ зүбшөөлөө үгэбэ. Ябаһаар байтарань нэгэ

ехэшэг бургааһанай соорхойн дунда нэгэ гүрөөһэн эдсэлжэ байба. Шэмэрүүн һаадагаа бэлдээд, гэтэжэ ошоод, харбахандаа доронь унагааржархиба. Түргэн сагта гүрөөһөө мяхалжа абаад, хоһорһон уутадаа хэжэ абаад, моридтоо мордобод. Энэ жалгань амаргүй ута жалга байба. Тэгнэжэ ябаад Содбо морёо байлгаад энэ хүндыдэ (жалгадаа) «Айнаг» гэжэ нэрэ үгэс – гэбэ. Галсан: «Юундэ Айнаг гэгдэхэ байгаа юм. Ши Галсан мэдэнэ ха юмши, – Могой нуурай хойно Айнаг гэжэ хүнды бии ха юм. Тэрээнтэй эжэл болог

лэ. Шэмэрүүн ахатанай айладаһыс дэмжэнэб гэжэ Галсан тээшэ хараба. Галсан малгайгаа абаад дохибо. Шэмэрүүн энэ Айнаг хүндынгөө эхиндэ хүрэхэ отоглоё гэжэ дурадхал оруулба. Тагтаа (нюргандаа) дүхөөд бэлшээри һайтай газарта моринһоон буубад. Энэ хүниндөө бороо орохо янзатай боложо байна, хурынгаа хушалгыс һайнаар тодхожо абабад. Отогоо гүйсэд бэлдэжэ абаад, моридоо амаруулаад, моридоо аргамжа эдсэлүүлбэ. Морид шара азаргаяа үгээлжэ ехэ ядарнад, эдсэлхэ янзагүй. Ходол толгойгоо үргөөд,

үни удаан шагнаад байнад. Содбо моридоо хараад, агта хүлэг, ухаатайл байна даа гэжэ аман соогоо гүбэрнэ.

Пүниинтэн багаар бороон шангаханаар ороод болибо. Шэмэрүүн: «үглөөгүүр яараһанай хэрэг үгы, борооной набсаа унагаагаад мордохобди. Юумэдэмнай норохогүй. Содбо галаа носоожо, гүрөөһэнэй мяха шанаба.

Моридоо харахадань туранхалһан амитад шэнги хомхойгоор эдээлжэ байнад. Шара азаргаяа үгылжэ үдэшээр һайн эдээлэнгүй байһаниинь эли байна.

Губи талын халха монголшууд хониной шэбтэр мяха эдижэ һураһан. Галсан, Содбо хоёрто, Хада уулаар ябажа, ногооной үртэмые эдижэ ябадаг боро гүрөөһэнэй мяха эдихэдэнь ондоол байна даа. Шэмэрүүнэй харахадань амтайханаар лэ эдинэ. Үндэр ута нюрган дээрэ, хурын һүүлтэй манан хэзээ дэгдэхым, һалхинда бургааһанай, набшаһанай нойтон уһад һалхиндаа унаа биз гэлдээд гурбан аяншад мордобод. Шэмэрүүн энэ үргэн ута талые ябажа гарахань хэсүү даа гэжэ Галсандаа хэлэнэ. Шабар гээшэ элбэг лэ байха, хуу-

рай эрмэг газараар ябахая оролдохобди. Ябажа байтараа, Шэмэрүүн гэнтэ – одоо – баярлаа гэжэ шангаар дуугарба. Галсан: Пэрд гээд юун болооб! Шэмэрүүн харыш энэ ангай ханха харгы байнал, энэение дахаад ябахабди, шабар, намаг байхагүй. Ехэ гол соо мание абаашаха харгы олдобо. Содбо хараад ёһотой зам зааха мүр гээшэл даа, Шэмэрүүн бэрхэл байнаш. Ёһотойл тайгын хүн байнаш. Шэмэрүүн: би магтаалда ехэ дурагүй халха монгол гээшэб гэжэ үгэлбэ. Гурбанай ябаһаар байтар үргэн тагай тала барагдажа ута уужам тала хонхор хобоогоор баян газар харагдаба. Энэ горхоной хажууда нэгэ һөөг модон соо буужа отоглое гээд, Галсан дурадхаба. Содбо зүб даа гэжэ үгэлбэ. Шэмэрүүн: энэ газарш ни ехэ ууда газар байна, эндэ туруута ан элбэг байха ёһотой. Тиимэ, тиимэ гээд Содбо дэмжэбэ. Галсанай горхоной хажууда ошоходонь, уһан соо загаһад олоороо харагдана.

Морид шара азаргаяа үгылхэсэ болижо, намдууханаар эдээлнэд. На-

раншье шэнгэжэ, горхоной хажууда хадаа илааһан, ботогонойшье хомор. Харанхы болоходо гүрөөһэдэй буухирха ушаргүй олон, һайн унтахаар бэшэ. Хабтагай губи талын зондо нэгэ талаараа угаа һонин. Содбо байгаалида ямар үзэгдэлнүүд үгыб даа гэжэ бодожо хэбтэнэ. Галсан эндэһээ, эзэн хаанда хүрэтэр хэды шэнээн зай үлөөб, хэды үдэр ябагдахаб гэжэ толгойдоо мухарюулна, ехээр хойнтожо болохогүй. Шэмэрүүн хэрэ зүбөөр багсаахаб. Үглөөгүүр эртэ Содбо бодожо галаа түлижэ, холоо бэлдэбэ. Шэмэрүүн Галсан ахалагшадаа хандажа: Эзэн хаандаа хүрэхэ, хэды хонног үлөөд байнаб гэжэ асууба Галсан 5-н хоног. Шэмэрүүн хойнтожо болохогүй, тиимэһээ замдаа үдэрөө дүүрэн ябаха болонобди. Бидэ хаанай тала дайдые 3-н үдэр ябаад хараха ёһотойбди. Содбо: Галсан энэ газар дайдадаа юун гэжэ нэрэ үгэхэмнэйб? Дуугархал хүн үгы. Содбо һайн бодожо үзэе. Шэмэрүүн: Галсан ахалагша нэрэ үгэг.

(Үргэлжэлэһэнь удаадахи дугаарта)

ЭМЭГТЭЙШҮҮЛЭЙ ХАРГЫЕНЬ ХААБА

Хүдөө ажахын таһагай хүбүүдтэ эхэнэрнүүд ерээд халахагүй. Шэнэ байшандаа буугаад, дүрбэдэхи дабхарай углуугай байрада эдэнэй түбхинэхэдэ, эхэнэрнүүд мүрөөрнь мүрдэжэ олоод лэ, ерэлдээд лэ байха.

Тэг урдаһаань хараһан үүдэтэй бэшэгүүдэй таһагыг даагша В.Э. Токтохосва хүдөө ажахынхидай

үрэ бүтээсэтэ ажалда һаад хэдэг эмэгтэйшүүлэе яашье өөгшөөхөгүй байба. Харгыень хааха һэдэлгэ гаргадаг болобо.

Нэгэтэ дүтын «Книготорг» эмхидэ хүдэлдэг Н. эхэнэр суглаанай дүүрэхые хүлэжэ, хүбүүдэй үүдэндэ зогсобо. Алил һәмши, суглаанһаа түрүүлэн гарһан Вера Эрдынесвна Н-дэ дүтэлөөд, тунгаа-

сагүйгөөр тулган үгүүлбэ: «Манай Э-дэ ерээ гүт? Намуу халихай ябадалда оруулха гээ гүт? Памгатай юм. Энэ сүүмхэ соотнай юун тэнзынэб? Энээнэе абаад лэ, ерэхэн харгыгаараа ябашагты даа».

Яахыншые аргагүйгөөр хашагдаһан Н. түргэхэн лэ талийба.

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА

БУРЯД-ОРОД ТОЛИ

амталха 1) вкушать, отвеживать, пробовать; 2) делать вкусным, приправлять.

амтан вкус, привкус; **амта абаха** прирасти к чему-л., войти во вкус.

амтархаг лакомка; сладкоежка.

амтархаха 1) проявлять аппетит; лакомиться; 2) *прям.и перен.* пристраститься к чему-л., смаковать.

амтатай вкусный; лакомый; сладкий, приятный; **амтатай юумэн** сладкое.

амташааха считать вкусным, смаковать.

амташаха 1) вкушать; смаковать; 2) повадиться.

амхагар 1. *зап.* провал; 2. *перен.* беззубый.

амхайха 1) образовываться – о бре-

ши; 2) становиться беззубым.

амһар отверстие, горлышко (сосуда, посуды); края сосуда; **һуулгын амһар** верхние края ведра.

амһарта посудина, тара.

амһартагүйгөөр без посуды;

амһарталха класть в какую-л. посуду.

амһартатай находящийся в какой-л. посуде.

амяараа отдельный, особый, обособленный; уединённый.

амяарлагдаха быть отделённым (или изолированным), находиться в отрыве.

амяарлалга 1) обособление, отделение; выделение; 2) изоляция.

амяарлаха 1) отделять, обособлять; 2) изолировать.

С.М. БАБУШКИН «Буряд-ород толи»

Редакцин хаяг:
671950, Буряд Улас, Закаменск хото,
Ленинэй үйлэ, 42-дохи гэр.
Һарадаа хоёр дахин гарадаг һонин.
Хэһэг 300.
Индекс 59901.
Эмхидхэн байгуулагша:
Захаамнай аймагай захиргаан.

Редактор Д.А. Найданова,
суглуулан бүридхэжэ,
алдуунуудые заһагша, ризограф
дээрэ хэблэгшэ Э.В. Цыдемшилова.
Телефон, факс,
ород газетын редакторай: 4-46-32, 4-30-54
буряд газетын редакторай: 4-30-37
бухгалтерин – 4-31-61.

Хэблэлэй нэгэ хаяхад хуулаһан хэмжээтэй.
Толилогонуудга үгтэһэн тоо ба
баримтануудай, хүнэй, шотагай
нэрэнүүдэй зүб бурууда
авторнуудын харюусалгатай.
Редакцин хараа үзэл авторнуудай
һанал бодолтой зохилдонги
бэшэ байжа магад.